KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 8 — ČÍSLO 9

OBSAH

RUŽIČKA, J.: Vzťah mladej generácie v socialistickej spoločnosti k materinskému jazyku 289
KRÁĽ, Á.: Spoluhláska *v* a jej varianty 292
MISTRÍK, J.: Funkcie a možnosti synonymie v texte . . . 296
ONDREJOVIČ, S.: O jednom význame slovesa *splaviť* . . 300

Diskusie

DVONČ, L.: Skloňovanie slova *brojler* 302

Rozličnosti

O nevyhratých nohách. G. Horák 305
Keď, a nie kedy. V. Uhlár . 306
„Čudnyj" = čudesný? J. Rybák 309
Mäkčeň na ľl Š. Krčméry . 310

Správy a posudky

O jazykovej kultúre s režisérom filmu Skrytý prameň. M. Filkusová 312
Monografia o zloženom súvetí. J. Findra 313
Jazyková stránka časopisu *Elektrón*. M. Považaj . . 315

Spytovali ste sa

Väzba podľa zmyslu. J. Ružička 316
U Márii? Lee? K. Palkovič 317
Čo so slovom „ešus"? E. Rísová 317
Kabela a taška. E. Krošláková 318
Oba, obaja. K. Palkovič . 319
Juhocukor? I. Masár . . . 319

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 9

Vzťah mladej generácie v socialistickej spoločnosti k materinskému jazyku

JOZEF RUŽIČKA

1. Súčasná mladá generácia má kladný vzťah k materinskému jazyku. Tento vzťah vyplýva z poznania, že slovenčina sa svojím významovým bohatstvom a svojimi formálnymi prostriedkami vyrovná iným jazykom, ako sa to ukazuje funkčným rozpätím slovenčiny v rozvitej socialistickej spoločnosti a jej spoľahlivosťou v medzijazykových kontaktoch. Nemáme totiž vedomosti o tom, že by sa súčasná spisovná slovenčina neosvedčovala v nejakej oblasti spoločenského života: súčasná spisovná slovenčina je rozvitý moderný spisovný jazyk, ktorý vyhovuje ako nástroj myslenia a komunikácie. Tento vedecký poznatok, že spisovná slovenčina práve v súčasnosti dosahuje najvyšší stupeň rozvitosti a ustálenosti v svojich dejinách, podarilo sa preniesť do vedomia mladých ľudí a utvrdiť ho poukazom na vynikajúce písané aj hovorené texty zo súčasnosti. V tomto smere vykonala naša škola svoju úlohu v plnom rozsahu.

2. Oveľa menší úspech dosiahla naša škola pri ozrejmovaní súčasnej jazykovej situácie na Slovensku. Preto mladá generácia iba v nedostačujúcej miere rozlišuje útvary národného jazyka a v dôsledku toho ani nevie vystihnúť pravú mieru pri používaní spisovnej reči, nárečia a slangu. Priam typický je jav, že sa idiolekt (= individuálny úzus) utvorený v úzkom spoločenskom prostredí prenáša živelne a bez spoločenských zábran do širšieho sociálneho prostredia. Inými slovami: mladý človek rovnako hovorí doma, aj v styku s rovesníkmi, v úzkom pracovnom kolektíve, aj na verejnosti, v družnom rozhovore, pri zá-

bave, aj pri vykonávaní kvalifikovaného zamestnania, a neuvedomuje si rozličnosť spoločenskej situácie, necíti nevyhnutnosť podriadiť sa ustálenej spoločenskej norme. A spomenutý idiolekt sa nerozvíja kvalitatívne, adekvátne vývinu osobnosti a postupu spoločenského začlenenia. Inými slovami: s pribúdaním rokov narastá rozdiel medzi spoločensky požadovaným a individuálne používaným stavom. Jednotlivec zaostáva: zostáva meravo mladým.

3. Súčasná jazyková situácia na Slovensku je iná, než bola povedzme jazyková situácia za našich mladých čias v buržoáznej spoločnosti. Kvalitatívne nové črty súčasného obdobia možno v skratke vystihnúť takto: po prvé — zvýrazňuje sa suverénnosť slovenčiny; po druhé — rozširuje sa funkčné rozpätie spisovnej reči (aj na úkor miestnych nárečí); a po tretie — rozvíjajú sa sociálne nárečia čiže slangy.

Ak hovoríme, že sa v socialistickej spoločnosti zvýrazňuje suverenita slovenčiny, poukazujeme na ten dejinný fakt, že sa národná otázka vyriešila aj u nás po leninovsky. Z rovnocennosti a rovnoprávnosti národov a ich jazykov vyplýva, že kritériá správnosti a primeranosti jazykových prostriedkov treba hľadať v príslušnom jazyku samom: jediným a výlučným meradlom slovenčiny je slovenčina. Tým sa vysvetľuje aj aktívnosť súčasnej spisovnej slovenčiny v kontaktoch s inými jazykmi: preberajú sa iba výrazy potrebné na hladkú komunikáciu a po formálnom zdomácnení zaraďujú sa pevne do slovenskej lexiky. Niet obáv o budúcnosť slovenčiny, a preto nie je odôvodnený nijaký nacionalistický purizmus — boj proti cudzím slovám. Ale je potrebná aktívna starostlivosť o kultúru spisovnej slovenčiny.

Ak hovoríme, že sa v súčasnom období rozširuje funkčné rozpätie spisovnej slovenčiny aj na úkor miestnych nárečí, máme na mysli nielen rozvoj štýlov spisovnej reči, ale aj narastanie úloh hovoreného slova v dôsledku rozšírenia rozhlasu a televízie, ako aj v dôsledku demokratizácie celého nášho života. Je tu narastajúca spoločenská potreba písať a najmä hovoriť vo verejnosti. A na to máme spisovnú slovenčinu ako jediný celonárodný dorozumievací prostriedok. Nárečia už nestačia ani v uzavretých malých útvaroch: aj tu sa používajú nadnárečové prostriedky, resp. spisovné prostriedky s uvoľnenou normou. V hovorenej reči sa síce uplatňujú prvky z miestnych nárečí v takej miere, že spravidla nie je ťažké zistiť podľa nich pôvod hovoriaceho, ale osnova textu je v každom prípade spisovná. Pod vplyvom školy je to tak aj v úze súčasnej mládeže.

A napokon ak hovoríme, že sa v súčasnosti rozvinuli sociálne nárečia čiže slangy, konštatujeme, že slangy sú prirodzeným javom v súčasnej jazykovej situácii, teda že slangy majú aj spoločenskú funkciu.

Slangy sú odrazom vertikálnej diferenciácie našej spoločnosti; preto

hovoríme nielen o slangu mládeže a pod., ale aj o rozličných pracovných slangoch, ktoré sú obľúbené najmä u stredných kádrov rozličných profesií.

Osobitné miesto má však mládežnícky slang, v ktorom sa realizuje nielen úsilie mladých odlišovať sa od starších aj rečou, ale uplatňuje sa aj prirodzená hravosť s jazykom, hravé pretváranie a dotváranie jazyka podľa vlastných predstáv.

Naznačená jazyková situácia si vyžaduje isté nové postupy aj v základnom výskume a v aplikačnej práci v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Treba povedať, že slovenská jazykoveda v tom doteraz nesplnila svoje povinnosti. Ide najmä o zaostávanie výskumu v oblasti sociolingvistiky; doteraz sa viac prostriedkov venovalo na historický výskum národného jazyka a na výskum miestnych nárečí, hoci je zrejmé, že pre potreby spoločenskej praxe má väčší význam výskum spisovnej reči a výskum jej používania v jednotlivých vrstvách súčasnej spoločnosti. Doteraz sa napríklad nevykonal seriózny prieskum slangov, ani tradičných slangov, ako je poľovnícky slang alebo kartársky slang, ale ani živých slangov, ako je mládežnícky slang alebo rozličné pracovné slangy. V širšom aspekte chýba nám hlbší výskum mestskej (= nededinskej) reči, ktorá sa rozvíja najmä v dôsledku prebudúvania našej spoločnosti z poľnohospodárskej na priemyselnú.

4. Jazyková kultúra a jazyková výchova musí mať jasnú koncepciu; musí sledovať zvýšenie funkčných schopností jazyka samého a súčasne aj zvýšenie schopností používať spisovný jazyk.

Ak nám ide o zvýšenie funkčných schopností jazyka, musíme sa aktívne starať najmä o rozvoj novej lexiky. To je úloha celej spoločnosti, teda nie je to iba povinnosť jazykovedcov-slovenčinárov. Celá spoločnosť čiže každý z nás je zodpovedný za rozvoj spisovnej slovenčiny, pričom miera zodpovednosti za spisovnú reč zodpovedá celospoločenskej závažnosti našej práce. Z toho vychodí, že staršia generácia má pritom dôležitejšiu úlohu než mládež.

Ak však ide o zvýšenie schopnosti používať spisovný jazyk, treba sa starať o rozvoj človeka—jednotlivca. To sa vzťahuje najmä na oblasť školskej a mimoškolskej jazykovej výchovy. Pri tejto práci treba mať vždy na zreteli, že jej cieľom je dobré ovládanie spisovnej slovenčiny, teda vlastne to, aby sa náš človek vedel správne, primerane a pohotovo vyjadrovať o všetkom. V tejto oblasti pripadá väčšia úloha mládeži, lebo prevažná časť uvedeného celospoločenského úsilia sa týka mladej generácie. A to nielen mladých ľudí, ktorí sa ešte len pripravujú do života, ale aj tých, čo už produktívne pracujú v niektorej oblasti.

Nová črta tejto práce v súčasnosti týka sa jednak správnej analýzy súčasnej jazykovej situácie (o čom sme už hovorili) a jednak výberu postupov, ktoré môžu viesť k úspechu v práci s mladým človekom. Kon-

krétne napríklad ani v škole, ani mimo nej nemožno obchádzať, a tobôž nie odsudzovať mládežnícky slang. Mladý človek má prirodzené právo realizovať sa aj spoločensky — len mu treba vysvetliť, že slang nie je celospoločenský útvar; ba treba ho presvedčiť, že spisovnú reč nesmie nahrádzať slangom, lebo to by bola deformácia funkčnej primeranosti jazykových prejavov. Pochopenie rozdielov a súčasne aj interferencií medzi jazykovými útvarmi je základom a nevyhnutným predpokladom úspešnej práce s mladou generáciou, ale zároveň aj správneho prístupu k jazyku zo strany mladých ľudí.

5. Na začiatku som hovoril, že naša mladá generácia má kladný vzťah k slovenčine ako k svojmu materinskému jazyku. Potom som sa usiloval načrtnúť, v čom je špecifickosť tohto vzťahu. Po stručnom a zámerne zjednodušujúcom rozbore príslušnej problematiky môžem skončiť myšlienkou, že súčasná mladá generácia prispieva a najmä v budúcnosti prispeje k tomu, že sa spisovná slovenčina najmä v svojej emotívnej zložke pretvára čoraz silnejšie z dedinskej (folklórnej) reči na mestskú reč. A touto črtou sa podporuje aj konvergencia vo vývine spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Spoluhláska v a jej varianty

I. Hlásky *ŭ* — *v*

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

V príspevkoch zo slovenskej ortoepie sme sa doteraz zaoberali najmä problematikou samohlások. Okrem iného sme hovorili o výslovnosti samohláskových skupín a o diftongizácii niektorých samohláskových skupín v procese zdomácňovania cudzích slov. Tak sme sa dostali aj k otázke výslovnosti slov, v ktorých je v písme skupina *j* + *a, e, i, o, u,* a k problematike výslovnosti spoluhlásky *j*. Konštatovali sme istú príbuznosť vo výskyte variantov *j* a *v*. V tomto príspevku budeme hovoriť o výslovnosti *v*.

1. Počet slov, v ktorých pôvodná samohlásková skupina *uo* [u-o] splynula v spisovnej výslovnosti do jednej slabiky a diftongizovala sa,

je veľmi malý. Nateraz máme iba jedno slovo, v ktorom pozorujeme vznik takejto dvojhlásky. Je to slovo *kuomintan* (a odvodené slová *kuomintanec, kuomintanský)*, ktoré sa vyslovujú [kuomintan, kuomintaňec, kuomintanskí].

Máme však veľký počet slov, v ktorých splynuli do jednej slabiky samohláskové skupiny s členom *u* po inej samohláske, napr. *audiometria, auditívny, auditórium, auto, automaticky, automat, automobil, fauna, flauta, kaucia, kaučuk, Kaukaz, kaukliar, kolaudácia, laureát, leukémia, leukocyt, leukoplasť, leukotómia, pauperizácia, pauperizovať, paušál, pauza, pozauna, reštaurácia, reuma, reumatik, reumatizmus, sauna, šrauba, trauma,* t. j. [auditóri-um, auto, fauna, kauci-a, kaukas] atď. Niektoré z týchto slov sa vyslovujú aj dvojslabične: [flau-ta, le-ukémi-a, re-uma].

Menej ustálená je výslovnosť tých prevzatých slov, v ktorých po samohláskovej skupine s členom *u* na druhom mieste nasleduje spoluhláska *l*, ako je v slovách *crawl, faul, joule.* Vysvetľujeme to podobne ako neustálenosť výslovnosti slov, v ktorých druhým členom skupiny je *i (detail, email, koktail).* Domnievame sa totiž, že sonórna rovnocennosť hlások *i̯ — l, u̯ — l* nie je v súlade so zákonitosťami stavby slabiky v slovenčine. Z tohto hľadiska je jednoduchšia dvojslabičná výslovnosť [za-ul, fa-ul, kra-ul], hoci sa vyskytuje aj výslovnosť [zaul, faul, kraul]. Úplne ustálená je však výslovnosť [faulovať, kraulíar], lebo slabičná hranica tu prebieha medzi *u̯* a *l*.

Spisovná prax v písaných prejavoch ukazuje, že takéto *u* [u̯] sa môže funkčne interpretovať ako spoluhláska *(v)*. Napr. Slovník slovenského jazyka (I, 1959, s. 178) pripúšťa v slove *cowboy, cowboyka* výslovnosť [kauboj] i [kovboj], v skutočnosti ide o výslovnosť [kauboj] alebo [kouboj], pri slove *clown* pripúšťa jednak pôvodný záznam podľa angličtiny *(clown)* alebo záznam v zdomácnenej podobe *klaun* (ibid., s. 698). Výslovnosť [kovboj], resp. [kovboj] je nespisovná a treba ju hodnotiť rovnako, ako by sme hodnotili výslovnosť [stavba, stovka, janov bicikel] miesto správneho [stauba, stouka, janou-bicikel]. Interpretácia [kovboj], ako je v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ), naznačuje funkčné prehodnocovanie pernoperného (bilabiálneho) *u̯* na fonému *(v)*. Podobný proces sa odráža aj v pravopise *mraučať — mravčať, mrauk — mravk* (SSJ II, 1960, s. 187—188).

Takto sa prehodnotila aj skupina *ui* v slove *Guinea, guinejský.* Pravda, tu je *u* v inej pozícii — stojí v začiatočnej (presonantickej) časti slabiky, preto vo výslovnosti nenastáva spodobovanie na *u̯*, ale vzniká zhoda medzi výslovnosťou a funkčným hodnotením tejto skupiny. Vyslovuje sa [gvíne-a, gvínejskí] (SSJ I, 1959, s. 445). V slovách *sangvinik, sangvinický, distingvovaný* už aj píšeme iba *v*.

Sonórnosťou sa pernoperné *u̯* podobá na *i̯*. Práve preto môže fungovať aj ako tzv. neslabičná časť (resp. ako tzv. polosamohláska) v dvojhláske *ô* [uo]: [du̯ovot, ku̯oň, stu̯ol]. Prvý segment tejto dvojhlásky, ktorý stotožňujeme s pernoperným *u̯*, tvorí menej sonórnu časť dvojhlásky a predchádza pred sonórnym vrcholom slabiky. Ten istý segment môže stáť aj bezprostredne po sonórnom vrchole slabiky (postsonanticky), ako je to v prevzatých slovách [au̯to, kau̯ci-a] atď. V domácich slovách sa vyskytuje zásadne postsonanticky, a to tam, kde je v písme *v* [ďie̯ča, xlapou̯, o>cou̯, pru̯], okrem toho v siedmom páde jednotného čísla podstatných a prídavných mien ženského rodu, kde je v písme *u:* [novou̯ uľicou̯], a ojedinele aj inde: [náhodou̯, náu̯kobex], ale [ná-uka, na-učiť, ná-učni, pona-učeňie]. Segment *u̯* sa ojedinele vyskytuje aj na absolútnom začiatku slova, pravda len ako súčasť dvojhlásky *ô: oko — oká — ôk, osa — ôs, ôsmi, ôsmy, ôsmak, ôstie,* t. j. [u̯ok, u̯os, u̯osmak, u̯osmi, u̯osťie].

2. Ak sa vezme do úvahy výskyt *v* bezprostredne pri samohláske (resp. pri slabičnom *r, l*), môžeme jeho výslovnostné varianty porovnávať s variantmi *j:* v rámci slabiky pred samohláskou sa obyčajne vyslovuje pernozubné *v (j)*, po samohláske sa vyslovuje pernoperné *u̯ (i̯* — výnimky pozri v príspevku o *j*). Pernoperné *u̯* je sonórnejšie (resp. sonantickejšie) ako pernozubné *v*.

V spisovnej slovenčine vyslovujeme teda slová *dav, dievča, hlodavce-hlodavcov, kov, lev, novšie, obrva-obrv, ostrva-ostrv, ozva-oziev, pivo-pív, plavmo, prv, spraviť-spravme* s pernoperným *u̯*, t. j. [dau̯, ďie̯ča, hlodau̯cou̯, kou̯, ľeu̯, nou̯šie, obru̯, ostru̯, ozie̯u̯, píu̯, plau̯mo, pru̯, sprau̯me]. Ak však *v* stojí pred slabičným vrcholom (presonanticky), vyslovuje sa pernozubná hláska *v*, teda [kovoví, príveťiví, slovo, sňívať, veda, voda] a podobne aj [adverbi-um, bezvetrie, obvot, odvolať, odvot, podvoľiť sa, predvolať, rozvoňať] a pod. Tieto pravidlá platia aj v medzislovnej fonetike. Vyslovujeme [zavolá‿večer], ale [zastau̯‿sa], [naiprु‿zavolai̯], [zastau̯‿evu].

Podobne ako sme to konštatovali pri spoluhláske *j* a jeho variante *i̯*, výslovnosť *v* je neustálená, keď pred ním v tej istej slabike predchádza artikulačne a akusticky veľmi blízka hláska *u* (ojedinele aj *o*), ako je v slovách *cúvnuť, čuv, náčuv, obuv, obuvník, počúvnuť, posuv, posuvka, prezuvka, sova-sov.* Vyslovuje sa [cúu̯nuť, čuu̯, náču̯, obuu̯, obuu̯ňík, počúu̯nuť, posuu̯, posuu̯ka, prezuu̯ka, sou̯], ale aj [cúvnuť, čuv, náčuv, námluv, ňemluvňa, obuv, obuvňík, počúvnuť, posuv, posuvka, prezuvka, sov]. Ak medzi *u* a *v* prechádza slabičná hranica, vyslovuje sa pernozubné *v:* [načú/vať, obú/vať, nadú/vať, počú/vať, sú/vislí, u/važovať, u/veriť, u/viďieť] atď.

Na rozdiel od výskytu *j* a *i̯* nejestvuje v spisovnej výslovnosti kolísa-

nie v prípadoch, keď *v* stojí presonanticky, ale nasleduje po spoluhláske a celá skupina patrí do tej istej slabiky. V prípadoch, ako sú *dva, dvere, kvapka, kvetník, svadba, svet, sveter, sviatok, svoj, tvor, zvesiť, zvesť, zvláštny, zvolať* atď. vyslovuje sa iba pernozubné *v*, t. j. [dva, dvere, kvapka, kvetňík] atď. Zdá sa, že nieto prípadov, v ktorých by sa pôvodná slabika *vo* v spisovnej slovenčine prehodnocovala na dvojhlásku *u̯o*. ako sa to stalo v niektorých nárečiach (porov. nárečovú výslovnosť [du̯or, potu̯ora, su̯okor, su̯okra] miesto spisovnej výslovnosti [dvor, potvora, svokor, svokra, stvora] a pod.). Iba z konfúzie výslovnosti *vo* — *u̯o (ô)* vznikajú opačné zmeny: *ô* [u̯o] sa vysloví ako [vo]: [dvoverčiví, dvoverňík] miesto spisovnej podoby [du̯overčiví, du̯overňík]. Opozícia *vo* — *u̯o* je aj funkčne využitá v dvojici *stôl* — *stvol* [stu̯ol — stvol]. V slovách *adverbium, obvod* a pod. si výslovnosť s pernozubným *v* vynucuje aj systémový tlak správania sa hlások na hraniciach morfém po slabičných predponách: spoluhlásky *j* a *v* sa na tomto mieste správajú v spisovnej slovenčine rovnako. Vyslovujeme [objau̯, predjarie] a podobne aj [obvot, podvot, predvoi̯] atď.

Naproti tomu výslovnosť koliše vtedy, keď po *v* vnútri slova nasleduje zvučná (sonórna) spoluhláska *n, ň, l, ľ, r*. Vyslovuje sa [rovnako, rovňík, šanovľiví, zívla], ale aj [rou̯nako, rou̯ňík, šanou̯ľiví, zíu̯la]. Výslovnosť koliše napr. v týchto slovách: *dávno, gazdovlivý, havran, hlavne, hlavnica, hlavný, hnevlivec, hnevník, hrivna, hrivnák, kaučukovník, krvný, lavra, lovný, manévrovať, medovník, mnohovravný, montovňa, naivný, narovnať, návnada, navnivoč, nemravník, nezrovnalosť, obrovnávka, olovrant, opevnenie, ozdravovňa, pavlač, Pavol/Pavla, pavlovovský, pevnina, pevný, pivnica, počúvnuť, povraz, povrieslo, pravdovravný, právnik, právny, rovnať, rovnica, rovnobežka, rovnováha, seberovný, sedatívny, selektívny, slávny, slovník, správny, ševró, škovran, šporovlivý, zívnuť, zrovnať* a v mnohých iných.

Potvrdzuje sa, že niektoré zo spoluhlások sonórneho radu (nepárové znelé; zvučné) majú osobitný vplyv na výskyt hlások radu *j* a *v*. Z hľadiska systémového fungovania variantov *v* — *u̯* bolo by možné priklonit sa skôr k výslovnosti pernoperného *u̯* podobne, ako sa navrhovala kodifikácia výslovnosti pernoperného *u̯* na konci slova po spoluhláske *r* (Sabol, 1964, s. 346) a ako by sa potom mala zo systémového hľadiska kodifikovať táto výslovnosť aj po spoluhláske *l* (Sabol, 1968, s. 299). Potom by sme v spisovnej výslovnosti mali [čeru̯, konzerva — konzeru̯, neru̯, rezerva — rezeru̯, salva — sálu̯, seru̯]. Podľa našich pozorovaní je výskyt a fungovanie obidvoch variantov v súčasnej spisovnej slovenčine relatívne vyvážený. Okrem toho zvučné hlásky majú osobitný vplyv na výslovnosť *v* aj v iných pozíciách a výslovnosť *u̯* pri *r, l* v rámci jednej slabiky spôsobuje isté ťažkosti, lebo *u̯, r, l* sú sonórne rovnocenné hlásky. Svedčí o tom aj výslovnosť prevzatých

slov. Preto pokladáme za správnejšie ponechať nateraz podľa skutočného stavu výslovnosti spisovnej slovenčiny voľnosť vo výslovnosti pernoperného *u̯* alebo pernozubného *v*, ak po *v* vnútri slova nasleduje *n, ň, l, ľ, r*.

Kapitolu o výslovnosti spoluhlásky *v* a jej variantoch dokončíme v budúcom príspevku. V ňom sformulujeme aj pravidlá výslovnosti hlások radu *v*.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

SABOL, J.: O výslovnosti spoluhlásky v. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 432—438. (V úvode tohto článku je aj stručný prehľad literatúry.)

SABOL, J.: Poznámky o výslovnosti spoluhlásky v. Kultúra slova, *2*, 1968, s. 298—300.

Slovník slovenského jazyka. Redaktor: Š. Peciar. SAV, Bratislava, zv. I. 1959, zv. II, 1960.

Funkcie a možnosti synonymie v texte

JOZEF MISTRÍK

Synonymia je pomenúvanie tej istej veci rozličnými názvami. Synonymné sú tie slová, ktoré sa síce nezhodujú svojou podobou, no zhodujú sa v tom, že pomenúvajú jednu a tú istú vec. Navzájom sa môžu odlišovať svojím rozsahom, intenzitou alebo štylistickým zafarbením. Synonymia sa pri dorozumievaní uplatňuje najčastejšie ako jeden zo štylistických prostriedkov. Je vlastne nevyhnutná v každom štýlotvornom procese. Napríklad tá istá miestnosť sa môže nazvať alebo izbou, alebo sálou, alebo kuticou, alebo nejako ináč podľa toho, ktorú jej vlastnosť chceme v texte zdôrazniť.

Miera a spôsob využívania synonymie má zásadný význam pri výstavbe textu. Je jedným zo základných konektívnych prostriedkov. Ak sa napríklad v texte za sebou vyskytne viacej viet, to ešte neznačí, že významovo patria k sebe vždy tie, ktoré stoja bezprostredne vedľa seba. Napríklad v texte, ktorý sa skladá z viet A B C, môže veta C

nadväzovať na vetu B, alebo na vetu A, alebo na obidve odrazu. Ako orientačný prvok sa tu uplatňuje synonymia. Uvedieme príklad (1), v ktorom veta C pomocou synonymie nadväzuje na vetu B, a potom príklad (2), v ktorom veta C takisto pomocou synonymie nadväzuje na vetu A.

1. *Muž kráčal zamyslene. V lese bolo šero. Hustý porast prepúšťal slnečné lúče.*

2. *Muž kráčal zamyslene. V lese bolo šero. Nával smutných myšlienok mu zväzoval nohy.*

Funkcia a možnosti synonymie vo vecnom texte sú iné ako v umeleckom texte. Vo vecnom, t. j. v náučnom, publicistickom alebo v administratívnom texte pomocou synoným autor iba spája vety tak, aby bolo vidieť, ako sa myšlienky rozvíjajú. Funkciu synoným vo vecných textoch najčastejšie vykonávajú zámená, napríklad: *Prišiel ďalší list. Ale ani ten nás nepresvedčil.* V umeleckom texte výberom synonymných výrazov autor naznačuje svoj osobný postoj a vyjadruje city. V jednej vete hovorí napríklad o chlapcovi, a v nasledujúcej vete ho premenúva na huncúta, lotra, šibala, bojka; alebo v jednej vete hovorí o matke, a v nasledujúcej vete ju premenúva na vdovu, na učiteľku alebo na nešťastnú ženu, a to v snahe zdôrazniť alebo vyzdvihnúť fakt, ktorý je v danej situácii závažný. Obrazne by sa mohlo povedať, že od vety k vete sa v texte prechádza cez mosty, ktoré sú postavené na synonymách. A tieto mosty môžu byť priame alebo meandrovité. Vo vecnom texte sú priame, v umeleckom sú meandrovité. Spájajú jedny i druhé, ibaže tie druhé plnia navyše estetickú funkciu.

Vo vecných textoch sa synonymia uplatňuje skromnejšie ako v umeleckých textoch. Vyjadrovanie v administratívnom štýle i vo vedeckom štýle je strohé, dôraz je na fakte, termíny sa nestriedajú. Ak autor vedeckého textu z oblasti jazykovedy začne používať termín *substantívum,* išiel by proti štylistickej rýdzosti, keby na niektorých miestach použil namiesto neho termín *podstatné meno.* No v populárnejších textoch sa synonymia vyskytuje častejšie kvôli pestrosti, lepšej zrozumiteľnosti a širšej platnosti textu. V populárnych a didaktických textoch sa synonymá niekedy uvádzajú v zátvorkách. Napríklad: *Národný jazyk sa prejavuje ako integračný (zjednocovací) činiteľ vnútri národného spoločenstva i ako dezintegračný (rozlišovací) činiteľ medzi národmi v rámci istého geografického areálu.* Iný príklad: *Sociálne nárečia sa vyvíjajú spontánne (živelne).*

Uvedieme príklad z populárno-náučného textu, v ktorom sa synonymia uplatňuje cieľavedome, kvôli pestrosti prejavu. V príklade, ktorý uvádzame, možno postaviť znamienko synonymickej rovnosti medzi slovesá *rozpustiť sa — poddať sa — zmeniť sa — narušiť: V morskej vode sa pokusný dielec hliníka rozpustí za 5 mesiacov, nehrdza-*

vejúca oceľ s a p o d d á za 4 roky; titán sa však vôbec n e z m e n í: za 1000 rokov ho vraj korózia n e n a r u š í ani do hĺbky 20 tisícin milimetra.

Uvedieme ešte jeden príklad z populárno-náučného textu, v ktorom sa striedajú zasa synonymá *lekár — primár — pracovný lekár: Iba raz sa mi to stalo, že ma po sklárskych dielňach sprevádzal l e k á r. Bolo to v Lednických Rovniach — p r i m á r z fakultnej nemocnice v Martine ma veľmi zasvätene informoval o všeličom, čo pri práci sklárov vidí p r a c o v n ý l e k á r.*

V zložitejších vecných textoch v súvislosti s využívaním synonymie sa často vyskytuje problém vzdialenosti synoným, ktoré sú pylónmi medzi vetami textu. Čím sú vzdialenosti medzi synonymami väčšie, tým je text pre prijímateľa náročnejší. Kvôli jednoznačnosti a ľahšej zrozumiteľnosti sa niekedy musí výraz opakovať, aby použitie synonyma nezahmlievalo obsah prejavu. Uvedieme príklad, v ktorom je medzi synonymami vzdialenosť 30 slov: *S ý r i a, ktorá má záujem na skorom urovnaní stredovýchodnej krízy na základe rezolúcie Bezpečnostnej rady, sa dožaduje, aby sa po prípadnom odpútaní vojsk uskutočnili ďalšie konkrétne kroky smerujúce k celkovému vyriešeniu krízy. J e j obavy sú oprávnené.* Aby sa pomohlo zrozumiteľnosti textu a tempu jeho vnímania, žiada sa namiesto synonymného zámena *(jej)* slovo *Sýria* opakovať takto: *Obavy Sýrie sú oprávnené.* Uvedieme ešte jeden príklad, z ktorého vidieť, že namiesto synonymných zámen treba základné pomenovanie opakovať: *V tom má plnú p o d p o r u pokrokových síl arabského sveta, ako aj socialistických krajín, ktoré j u vyjadrili na nedávnom z a s a d a n í Politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy vo Varšave. J e h o účastníci konštatovali, že dohodu o odpútaní pokladajú za prvý krok na ceste k urovnaniu konfliktu.* V tomto príklade sa kvôli ľahšej zrozumiteľnosti a jednoznačnosti textu žiada namiesto synonymného zámena *ju* opakovať výraz *podporu* s odkazovacím zámenom *túto* alebo *svoju,* teda: *ktoré svoju podporu vyjadrili ...* Okrem toho sa z tých istých dôvodov žiada synonymné zámeno *jeho* nahradiť pôvodným slovom *zasadanie* takto: *účastníci tohto zasadania konštatovali ...* Úpravy, ako sme naznačili, sú nevyhnutné najmä v rozhlasových, televíznych a vôbec v počúvaných prejavoch, keď prijímateľ pri lineárnom vnímaní nemá možnosť v texte sa vracať ďaleko dozadu.

V umeleckých textoch sa synonymia uplatňuje jednak ako konštrukčný a jednak ako estetický prvok. Pri vnímaní synonymie tu obyčajne preráža a viacej sa uvedomuje jej estetická funkcia. Najčastejšie sa prechod medzi synonymami pociťuje ako a) fúzia, b) difúzia, c) rektifikácia. Uvedieme príklady na všetky tri druhy synonymných postupov pri výstavbe umeleckého textu.

a) *Pozdravuj môjho otca, je to skvelý chlap. Moju matku a sestru* pozdravuj. *Všetci sú lepší ako ja.* (R. Jašík)

b) „Vrch horí," zakričal Joachim neistým hlasom. Teda *vrch — skaly, zem, psica, ten veľký kolos, čo vo dne i v noci odpočíva a nikdy neprehovorí.* (Upravené podľa J. Švantnera.)

c) *Životopis Marky Nalezenky do toho dňa je krátky a jednoduchý. V tridsiatom druhom ju našiel hájnik Ďurko Beleš. Dievčatko vyrástlo na tiché, poslušné, ale pritom vnímavé a citlivé dieťa. Keď Ďurovi umrela žena, ani by sa bez Marky nebol zaobišiel.* (Podľa V. Mináča.)

Niekedy sú vzťahy medzi synonymami v umeleckom texte také nejasné a prekrývanie pomenovaní také zložité, že sa nedá presne logicky rozložiť a ukázať vzájomná závislosť a súvislosť pomenovaní. Napríklad: *Smerovali tam kroky horalov. Bolo počuť ostrý klepot klincov i cvengot podkovíc, nárazy na kamene i družďiaci krok pod ťažkou chôdzou, šelest zosýpajúcej sa zeme i stíchnuté stopy v piesku. Napokon všetky pohyby, všetky zvuky splynuli do akejsi prečudesnej vrchárskej piesne...* (M. Figuli) Analýza takýchto spojení je komplikovaná aj preto, lebo v synonymickom vzťahu sú nielen lexikálne prvky, ale aj celé konštrukcie a pri vzájomnom nadväzovaní v reči sa systémové roviny, pochopiteľne, nerešpektujú. Autor prestupuje, prekĺza z pomenovania na pomenovanie, posúva výraz, posúva myšlienky, dej i predstavu na tých plochách, kde sa synonymá dotýkajú, prekrývajú a krížia. Ako primárna sa sleduje estetická funkcia, no eo ipso sa plní spájacia funkcia synoným. Keby sme chceli byť veľmi názorní, pomenovali by sme miesta, na ktorých sa synonymá stretávajú, prestupnými stanicami textu, miestami, na ktorých čitateľ vníma sústredenejšie, lebo vždy znamenajú zmenu smeru, tempa, a tým aj presun obrazu.

Záverom treba zdôrazniť, že synonymia je nielen holé pomenúvanie alebo premenúvanie vecí a javov. Je to aj výrazný výstavbový prostriedok textu. Jej uplatňovaním sa buduje text ako kompaktný formálny i sémantický útvar. Synonymia patrí do radu základných štylistických prostriedkov.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

O jednom význame slovesa splaviť

SLAVO ONDREJOVIČ

V slovníku slovenského jazyka (IV, s. 165) sú uvedené tieto významy slovesa *splaviť:* 1. prúdom tekutiny odstrániť, odplaviť, napr. *dážď splavil piesok;* 2. dopraviť pomocou vodného toku, napr. *splaviť drevo.*

V praxi sa tomuto slovesu niekedy nenáležite pripisuje aj význam „urobiť (rieku) splavnou", t. j. používa sa namiesto slovesa *splavniť.* Na zásadný významový rozdiel medzi slovesami *splaviť* a *splavniť* sa poukazuje vo viacerých príručkách.[1] Argumentuje sa, že spojenie *splavená rieka* nemôže byť korektné, pretože rieku „nemožno dopraviť dolu prúdom, ale iba urobiť splavnou". Správna je podľa toho iba podoba *splavnená rieka.*

Je isté, že spojenie *splavnená rieka* nemožno nahradiť spojením *splavená rieka.* Nedá sa však súhlasiť s úplným odmietaním podoby *splavená rieka.* Sloveso *splaviť* má totiž ešte aj ďalší význam. Pomenúva sa ním činnosť, ktorú môžeme opísať ako „spustiť sa na nejakom vodnom dopravnom prostriedku od začiatku splavnej časti vodného toku až po jeho ústie" (spravidla z dôvodov športovo-rekreačných alebo čisto športových). Splaviť rieku značí teda prekonať ju vodným dopravným prostriedkom (obyčajne je to kajak, kanoe alebo plť).

Sloveso *splaviť* v spomínanom význame (a aj jeho tvary, resp. odvodeniny *splavený, splavenie, splav, prvosplav* a i.) preniká do spisovného jazyka z prostredia vodákov. Je bežne známe každému, kto má aspoň aký-taký vzťah k vodáctvu. Splavenie rieky patrí k najväčším atrakciám (a často aj k najhodnotnejším výkonom) tohto mužného športu, ktorý má veľa spoločného s horolezeckým športom. Napokon k slovesu *splaviť* by bolo možno vidieť paralelu v slovese *zliezť* (prekonať, prejsť lezením niečo vysoké, ťažko dostupné, napr. *zliezť štít, zliezť stenu skalného masívu).* Obidve tieto predmetové slovesá, *zliezť* i *splaviť,* sú utvorené metaforickým posunom, obidve znamenajú prekonanie, „pokorenie", v prvom prípade štítu lezením, v druhom rieky plavením (sa). Zatiaľ čo prvý, horolezecký termín si už dávno vydobyl pevné miesto v slovenskej slovnej zásobe (odrazilo sa to aj v SSJ, kde sa uvádza bez štylistického obmedzenia), na sloveso *splaviť* a jeho odvodeniny je dokladov málo. Najskôr by sme ich očakávali v špor-

[1] Pozri napr. poučenie č. 726 v knihe *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny.* Red. G. Horák. 1. vyd. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1971 alebo A. Zauner: *Praktická príručka slovenského pravopisu.* 4. vyd. Osveta, Bratislava 1973, s. 419.

tovej publicistike, ale ani tá nie je v tomto ohľade výnimkou. Možno aj preto, že tento význam slovesa *splaviť* sa ešte úplne nevžil a oficiálne neschválil. Napríklad v listoch československej expedície *Dudh Kosi 73*, ktoré vychádzali v Nedeľnej Pravde, sa takmer zásadne používali v tejto súvislosti deriváty základu *jazdiť (zjazd prvej etapy rieky od osady Pheriche; počas zjazdu niektorých úsekov)*. Pravdaže, nič sa nedá namietať, ak sa tieto slová využívajú na označenie istej činnosti jej pripodobnením napr. k zjazdu na lyžiach, t. j. k „spúšťaniu sa na nejakom prostriedku smerom dolu". Použitie základu *-jazd-* však nie je na mieste, ak ide o splavenie celej rieky, resp. jej splavnej časti. Vtedy je už nevyhnutné použiť sloveso *splaviť* alebo podľa potreby niektorý jeho tvar alebo odvodeninu. Takto je to na niektorých miestach aj v spomínanej Nedeľnej Pravde *(A potom nás čaká cieľ trojročnej namáhavej expedície — splavenie dvoch divokých riek Nepalu ... Zajtra sa začína splav!)*.

V listoch expedície sa častejšie vyskytuje aj výraz „prvozjazd" (rieky). Primeranejšie kompozitum nachodíme v správe ČSTK — *prvosplav (Šestnásťčlenná výprava čs. vodákov ... utvorila najhodnotnejší výkon v histórii prvosplavov divokých tokov ... Prekonali ním prvosplav rakúskych kanoistov)*.

Záver: Niet nijakých dôvodov nechávať sloveso *splaviť* v spomínanom význame na periférii slovenskej slovnej zásoby. Do slovníka slovenského jazyka by sa malo zaradiť sloveso *splaviť* vo význame „prekonať rieku splavením", ďalej slovesné podstatné meno *splavenie*, deverbatívum *splav*, kompozitum *prvosplav* a prídavné meno *splavový (splavové družstvo)*.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Ks

DISKUSIE

Skloňovanie slova brojler

LADISLAV DVONČ

Jedným z novších slov anglického pôvodu v spisovnej slovenčine je slovo *brojler*. Podľa Slovníka cudzích slov (S. Šaling, M. Šalingová, O. Peter, 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 179), v ktorom sa ešte používa pôvodná pravopisná podoba *broiler*, má toto slovo dva významy: 1. mladá jatočná hydina vykrmovaná intenzívnym spôsobom, 2. kurča vykrmované od vyliahnutia 8 až 12 týždňov na váhu 800 až 1500 g. Slovenským ekvivalentom slova *brojler* je slovo *pečenáč* (L. Dvonč, Brojler — pečenáč. In: Jazyková poradňa *5*. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 55).

Posledný raz sa slovu *brojler* venovala pozornosť v príspevku *Ako skloňovať slovo brojler* (Kultúra slova, *5*, 1971, s. 249—250). Vyslovuje sa tu súhlas s naším spôsobom písania, t. j. s podobou *brojler* a nesúhlas s postupom Slovníka cudzích slov, ktorý spomína iba podobu *broiler*. Myslím, že túto otázku možno už dnes pokladať za definitívne vyriešenú v prospech podoby *brojler*, v ktorej sa slovenským pravopisom vystihuje výslovnosť tohto slova. Hlavná pozornosť sa v tomto príspevku venuje otázke, ako sa má slovo *brojler* skloňovať v 1. a 4. páde množného čísla. Stanovisko k tejto otázke je vyslovené v tomto výklade: „Po slabikotvorných spoluhláskach *(l, r)* sa v prípone *-er* samohláska nemôže vypustiť. Z toho by jednoznačne vyplývalo, že sa treba prikloniť k tvarom *brojlery, bojlery*. Pravda, *bojler* je technické zariadenie, predmet, teda podobne ako *revolver, keser* (rybárska sieť) atď. Túto predmetnosť pociťujeme hlavne v gramatickom tvare *bojlery*. V prípade slova *brojler* ide o mláďa, o živého tvora, ako sú *zajace, tigre*, v strednom rode aj *kurence, jahnence* a i. Možno práve pod vplyvom týchto slov gramatický tvar *brojlery* sa zdá nezvyčajný, cudzí. Preto by sa slovo malo skloňovať podľa vzoru *stroj*. Potom by sme mali v množnom čísle tento rad tvarov: *brojlere — brojlerov — brojlerom — brojlere — o brojleroch — s brojlermi*."

Proti tomuto výkladu možno uviesť dôvody, ktoré nepotvrdzujú mienku, že by sa slovo *brojler* malo skloňovať s tvarmi na *-e* v 1. a 4. p. množného čísla.

Uvádza sa, že slovo *brojler* označuje živého tvora a v tejto súvislosti sa spomínajú tvary 1. a 4. p. množného čísla mužských zvieracích podstatných mien *zajac* a *tiger*, ako aj tvary množného čísla str. podst. mien *kurča* a *jahňa*. Tieto príklady by mohli vzbudiť dojem, že slová označujúce živého tvora, resp. presnejšie slová označujúce zvieratá a či živočíchy mávajú v 1. a 4. p. množného čísla príponu *-e*. V skutočnosti vec vyzerá inak. V 1. a 4. p. množného čísla majú príponu *-e* iba také mužské zvieracie podst. mená, ktoré sú zakončené na mäkkú spoluhlásku, napr. *kôň — kone, zajac — zajace*, okrem toho slová na *-er* s pohyblivým *e* a slová na *-ár*, napr. *tiger — tigre, komár — komáre*. Naproti tomu mužské zvieracie podstatné mená zakončené na tvrdú spoluhlásku sa v množnom čísle skloňujú podľa vzoru *dub*, takže v 1. a 4. p. množného čísla majú príponu *-y*, napr. *slon — slony, hroch — hrochy, kohút — kohúty;* zo slov na *-r* napr. *zubor — zubry*. To znamená, že pri mužských zvieracích podst. menách býva v 1. a 4. p. prípona *-y* alebo *-e* podľa ich zakončenia. Preto k slovu *brojler* ako označeniu „živého tvora" nemožno uvádzať iba tvary *zajace, tigre*, t. j. tvary s *-e*, ale rovnako možno uvádzať aj tvary *zubry, foxteriéry, rotvajlery, boxery* atď., v ktorých je prípona *-y*.

Ďalej treba zdôrazniť, že mužské zvieracie podst. mená istého zakončenia sa skloňujú rovnako ako neživotné podst. mená toho istého zakončenia. Napr. *láger — lágre, tiger — tigre; sveter — svetre, seter — setre; exteriér — exteriéry, foxteriér — foxteriéry; trajler — trajlery, keser — kesery, revolver — revolvery, rotvajler — rotvajlery, boxer — boxery*. Zo samých tvarov *lágre, tigre, revolvery, rotvajlery* atď. nemožno určiť, či ide o neživotné podstatné meno, alebo o zvieracie podstatné meno (označenie neživej veci, alebo zvieraťa).

Mohlo by sa zdať, že k rozlíšeniu dochádza vtedy, keď ide o slová veľmi podobné. Nie je to tak ani v tomto prípade, ako ukazujú dvojice *sveter — svetre, seter — setre: exteriér — exteriéry, foxteriér — foxteriéry, pekáč — pekáče, pleskáč — pleskáče*.

Ďalej sa v súvislosti so skloňovaním slova *brojler* spomínajú tvary *kurence* a *jahnence*. Treba zdôrazniť, že pri str. podst. menách vzoru *dievča* býva v množnom čísle rovnaké skloňovanie, či už ide o pomenovanie osoby, zvieraťa alebo veci, napr. *dievčatá, dievčence, jahňatá, jahnence, gajdence* (len tvar na *-ence*). Ani tu nemožno tvrdiť, že by zvieracie podst. mená, resp. pomenovania zvierat mali príponu *-e*, kým iné podst. mená nejakú inú príponu, čo by podporovalo mienku, že slovo *brojler* treba v 1. a 4. p. skloňovať inak ako slovo *bojler*.

Pri tvare *bojlery* sa v cit. príspevku hovorí o „pociťovaní predmetnosti". O predmetnosť však ide nielen pri tvaroch na *-y*, ale aj pri tvaroch na *-e*, ak to sú skutočne pomenovania predmetov v najširšom zmysle slova, napr. *majer — majere*.

Hovorí sa ďalej, že pri slove *brojler* ide o mláďatá. (Preto sa v tejto súvislosti spomínajú tvary *kurence* a *jahnence.)* Tu treba uviesť, že z jazykového hľadiska nejde o pomenovanie mláďata. Pomenovania mláďat predstavujú osobitnú skupinu, kategóriu, v mnohom podobnú názvom ženských osôb (J. Horecký, Slovnotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 103—104). Tvoria sa od základných neodvodených podstatných mien alebo aj od zdrobnených podst. mien príponou *-a/-ä* alebo *-ča.* Slovo *brojler* nie je takto utvorené.

Mohlo by sa uvažovať o tom (v cit. príspevku v Kultúre slova sa táto možnosť nespomína), že slovo *brojler* dostáva v 1. a 4. p. množného čísla tvary na *-e* analogicky podľa tvaru *pečenáče* (na základe významovej totožnosti slov *brojler* a *pečenáč)* alebo podľa tvaru *kurence* (na základe významovej podobnosti slov *brojler* a *kura).* Myslíme však, že významové súvislosti sa tu neuplatňujú do tej miery, že by to malo dosah na skloňovanie slova *brojler* s príponou *-e* v 1. a 4. p. množného čísla. Osobitne sa treba dotknúť najmä vzťahu k tvaru *kurence.* Namiesto substantíva *kura,* ku ktorému patrí tvar *kurence,* sa dnes už totiž častejšie používa podoba *kurča.* Je to jeden z prejavov tendencie používať pomenovania mláďat s produktívnou odvodzovacou príponou *-ča* (L. Dvonč, O produktivite niektorých slovotvorných prípon. Slovenská reč, *38,* 1973, s. 3—11). K substantívu *kurča* sú v množnom čísle iba tvary na *-atá,* ktoré, prirodzene, nemôžu vplývať na podobu substantíva *brojler* v 1. a 4. p. množného čísla.

Proti výkladu, že by pri slove *brojler* mali byť v 1. a 4. p. množného čísla tvary na *-e,* hovorí napokon veľmi presvedčivo aj jazyková prax. Tu sa stretáme iba s tvarmi *brojlery,* ako ukazujú napr. tieto doklady: *Kurčatá určené na produkciu násadových vajec pre brojlery sú len v štyroch halách* (Pravda, 20. 5. 1972, s. 5). — *Vyprodukovali vlani v časti hál broilery za 8 miliónov korún* (tamže). — *Chovatelia hydiny začali podľa moderných metód broilery pestovať v oddelených boxoch* (Život, *22,* 1972, č. 22, s. 56).

Na záver uvádzame, že o skloňovaní slova *brojler* podľa vzoru dub (s príponami *-y* v 1. a 4. p. množného čísla) sme už hovorili v príspevku *Brojler čiže pečenáč* (Práca, *28,* 1973, č. 143 z 18. 6., s. 3).

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

O nevyhratých nohách

Keď človek cestuje, veľa ráz môže počuť také dačo, nad čím sa usmeje, zamyslí, a potom to porozpráva i druhým; podelí sa o zážitok. Aj náš príspevok má takéto východisko.

Cestujú vo vlaku dve už nie najmladšie sestry z okolia Revúcej a rozprávajú sa o svojej celkom už starej mame. Bývajú teraz jedna na jednom, druhá na druhom konci Bratislavy. Jedna z nich má u seba matku a práve sa presťahovala do iného bytu. Tej druhej sa to nevidí a vyčítavo pripomína: *Čo si myslíš, že si naša mama vyhrala nohy, keď musí chodiť na tretie poschodie? Veď naša mama nebude vládať!*

Vyčítavá námietka vyslovená vo forme zvolacej otázky mi oživila časom vo vedomí zapadnuté frazeologické spojenie o vyhratých, vlastne nevyhratých nohách.

Ukážkový úryvok zo živého rozhovoru naznačuje, že uvedené frazeologické spojenie sa používa najmä v replike, v rozhorčenej odpovedi, keď hovoriaci bráni seba alebo dakoho druhého, dajako ukrivdeného. Zvolacia opytovacia veta: *Čo si myslíš, že si naša mama vyhrala nohy . . . ?!* — ako kladné zvolacie otázky — obsahuje vlastne už i odpoveď, a to zápornú. Takéto zvolacie otázky v replike dramatizujú záporný výrok. Uvedená veta má takýto význam: „Nemysli si, že si naša mama vyhrala nohy“ / „Veď si naša mama nevyhrala nohy“.

Teraz krátke zamyslenie pri zaujímavom frazeologickom výraze. Nazrime do myšlienkového pozadia, na ktorom vznikal. Motivácia výrazu je naporúdzi. Vyhrať možno peniaze (na šťastné číslo pri žrebovaní — v lotérii, ale i v stávke a v kartách) a neraz i všeličo v tombole, napr. auto, nábytok, ba i prasa a kohúta, ale nohy vyhrať (bohužiaľ) nemožno; tie si môžeš iba — ako sa bežne hovorí — šanovať (= šetriť), aby ťa dlhšie nosili.

Frazeologická jednotka, ktorú možno uviesť vo všeobecnej podobe *Ja som si nohy nevyhral,* konštatuje takú známu skúsenosť, aká býva základom pri vzniku prísloví. V slovníku by mala byť pri hesle *noha* aj pri slovese *vyhrať,* ako nositeľoch jej významu.

Ale keď sa lepšie rozpamätáme, zistíme, že sme toto priehľadné obrazné spojenie počuli aj v rozšírenej podobe *Ja som si nohy nevyhral v lotérii* — alebo, že sa jeho platnosť môže vzťahovať i na iné telesné údy alebo orgány, napr. na oči.

Zhŕňame, čo sme o frazeologickej jednotke *Ja som si nohy nevyhral (v lotérii)!* práve zistili:

1. Používa sa vo všetkých osobách; má podobu negatívnej vety alebo zvolacej opytovacej vety s negatívnou platnosťou *(A či som si ja nohy vyhral?!)*

2. Svojou významovou hodnotou je blízka príslovíu (akoby sa povedalo *„Nohy si z nás nikto nevyhral v lotérii"* / *„Človek si nohy nevyhráva v lotérii"*) a dáva také ponaučenie ako príslovia.

3. Môže mať širšiu podobu, teda s určením „v lotérii", ale i kratšiu (a dnes hádam častejšiu) bez neho.

4. Zriedka sa vzťahuje aj na iné telesné orgány (oči, ruky...), ktorých pomenovanie je jej variantným členom.

Napokon sa pozrieme do Slovníka slovenského jazyka. Tam uvedenú frazeologickú jednotku-vetu nenájdeme ani v hesle *noha,* ale ani v hesle *vyhrať.* (Čitatelia si pritom istotne všimnú, akú bohatú frazeológiu má slovo *noha.)* A predsa; v hesle *lotéria* túto frázu nájdeme; to značí, že sa v podobe *Ja som si nohy (nohu) nevyhral v lotérii* určenie *v lotérii* chápe ako významovo potrebná súčasť frazeologickej jednotky.

Naša poznámka mala poukázať na živé situácie, ktoré nás upamätajú aj na také frazeologické jednotky, na ktoré sme časom zabudli alebo ktoré sme doteraz nezaregistrovali. Frazeologické jednotky sú doklady obrazného, teda vlastne umeleckého zažívania skutočnosti a jedným z dôkazov bohatosti našej reči.

G. Horák

Keď, a nie kedy

Nesprávne používanie opytovacej zámennej príslovky *kedy* namiesto časovej spojky *keď* je starým problémom našej jazykovej praxe.[1] Nevedno, kedy sa začala kaziť reč našich vzdelancov v takom obyčajnom a jasnom prípade. Skutočnosťou je, že v reči jednoduchého príslušníka nášho ľudu je takáto zámena nemysliteľná, lebo prirodzený jazykový cit ju jednoducho nepripustí. Na počudovanie s vyššou vzdelanosťou a s rozvojom novinárstva sa u vzdelancov, predovšetkým u odborníkov a vedcov, akosi oslabilo chápanie vzťahov v príslušných súvetiach; pravdepodobne úsilie o odbornejšie vyjadrovanie malo za následok, že sa uvažovanie týchto vrstiev dostalo do rozporu s pravidlami slovenskej syntaxe.

[1] V ostatnom čase sa naň upozornilo v príručke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 106.

Uvedieme súvetie, ktoré je typické pre našu historickú spisbu: *Roku 907, keď jazda starých Uhrov rozbila šíky bavorských feudálov za Dunajom pod Bratislavou, prestali všetky správy o Veľkej Morave.*

Na čele tohto súvetia je príslovkové určenie času *roku 907;* túto časovú okolnosť rozvíja vedľajšia veta (podľa významu prívlastková) s náležitou základnou časovou spojkou *keď*. Táto vedľajšia veta sa istým spôsobom kladie v pomere k hlavnej vete do vysvetľovacieho vzťahu, vkladá sa do hlavnej vety, ale vždy vyjadruje časovú okolnosť; je nesprávne uvádzať ju opytovacou zámennou príslovkou. Vedľajšia veta nie je tu otázkou *(kedy jazda rozbila šíky...)*, a preto je opytovacia príslovka *kedy* na čele vedľajšej vety celkom neopodstatnená. A tu je vari koreň spomínanej jazykovej nesprávnosti. (Pri rozbore vety sa spytujeme na príslovkové určenie času *v roku 907* prísudkovým slovesom hlavnej vety a opytovacou zámennou príslovkou. Na časovú vedľajšiu vetu sa správne spytujeme otázkou: *ktorého roku, v ktorom roku* a odpovedáme celou vedľajšou vetou: *keď jazda starých Uhrov rozbila šíky bavorských feudálov za Dunajom pod Bratislavou.)*

Akademická Morfológia slovenského jazyka na s. 724 vysvetľuje používanie časovej spojky v takýchto súvetiach veľmi jasne:

„Časový význam má hypotaktická spojka *keď* aj na čele prívlastkových vedľajších viet. Vedľajšia veta bližšie určuje substantívum časového významu." Uvádza dva príklady, obidva z umeleckej literatúry. V prvom súvetí vedľajšia veta rozvíja podstatné meno s časovým významom, t. j. podstatné meno *sobota (Pritom každý deň nadrábali za sobotu, keď sa pracovalo len do jednej.* Ľ. Zúbek), v druhom súvetí substantívum *noc (A práve v tú noc sa to stalo, keď prestalo pršať.* M. Jančová).

Mohlo by sa namietať, že sa neuvádzajú typické príklady z odbornej historickej prózy s letopočtom na čele súvetia, ale podstata veci sa tým nemení.

Na tomto mieste bude dobré uviesť viaceré typické podstatné mená s časovým významom, po ktorých býva vedľajšia veta (prívlastková) uvedená základnou časovou spojkou *keď: Rok 1241, keď sa dovalili Tatari, stal sa osudným. — V dobe, keď sa rozšírila známosť železa, rýchlejšie sa rozvíjali výrobné sily. — V 15. storočí, keď nastávalo nové obdobie nevoľníctva, veľmi poklesla vzdelanosť.*

Azda by sa mohla položiť otázka, prečo venujeme zamieňaniu spojky *keď* príslovkou *kedy* toľko pozornosti. Nuž ponajprv preto, lebo s chybami tohto druhu sa veľmi často stretáme v novinách a časopisoch (okrem hlavných denníkov), v rozhlasových športových správach a reportážach a napokon v odbornej spisbe. Posledným a už neprehliadnuteľným podnetom na tento príspevok boli diela našej historiografie. Ak nás kedysi stimulovali takéto nedostatky v reprezentačnom diele

Dejiny Slovenska I (1961), vydanom vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied, teraz sa takým popudom stali Historické štúdie XVIII (1973). Dôkladná a aj pre historický miestopis a onomastiku významná štúdia *Majetky hronskobeňadického opátstva do roku 1235* (s. 121 až 154) nás pri druhom čítaní podnietila zaznamenávať si aj početné priestupky proti nesprávnemu používaniu opytovacej zámennej príslovky *kedy* namiesto časovej spojky *keď*. Ich počet je naozaj taký veľký, že to presahuje mieru únosnosti.

Výpis všetkých chýb sme poslali na príslušné miesto, tu stačí uviesť aspoň niektoré. Napríklad na s. 126 sú až tri: *... zmienka o nej je z roku 1275, kedy sa spomína ako majetok tekovských hradných jobagionov. — Majetok opátstva sa tu spomína až roku 1327, kedy ... — ... po období Matúša Čáka v tejto oblasti ..., kedy sa úplne rozrušili dovtedajšie vlastnícke pomery ...*

Podstatným menom s časovým významom, ktoré vystupuje v takýchto súvetiach, veľmi často býva *rok* (porov. prvé dva príklady), *storočie* (*Tento majetok máme potvrdený aj zo začiatku storočia, kedy(!) tu mal kláštor 70 ošípaných a 60 úľov včiel ...* na s. 147), *obdobie* (porov. tretí citovaný príklad). Je zjavné, že podstatné mená *rok, storočie, obdobie* majú časový význam. V širšom zmysle môžeme sem zaradiť aj súvetie zo s. 150, v ktorom máme podstatné meno *prípad: Je to jediný prípad, kedy* (správne *keď*) *ostrihomský arcibiskup uznáva práva kláštora ...*

Možno povedať, že v danej súvislosti až prekvapuje, že sa v dvoch prípadoch po podstatnom mene *čas* správne použila základná časová spojka *keď*, a nie opytovacia príslovka *kedy*. Obidva príklady sú skoro rovnaké: *... v čase, keď boli šášovskými kastelánmi ...* (s. 134); *z čias, keď boli šášovskými kastelánmi ...* (s. 134).

Ak sme už poukázali na nesprávne používanie opytovacej zámennej príslovky *kedy* namiesto základnej časovej spojky *keď* po podstatných menách časového významu, načim ešte uviesť, že opytovacia zámenná príslovka *kedy* sa správne používa, ak uvádza priamu i nepriamu otázku. Uvedieme iba dva príklady zo Slovníka slovenského jazyka I (s. 690): priama otázka: *Kedy prídeš?* nepriama otázka: *Pýtam sa ťa, kedy prídeš.*

Zámenná príslovka *kedy* uvádza však aj predmetové vedľajšie vety po niektorých slovesách, najmä po slovesách *vedieť, nevedieť, hovoriť* a pod. Uvedieme tri príklady z analyzovaného článku: *Ďalšiu skupinu tvoria majetky, o ktorých nevieme, kedy ich kláštor získal ... — Ďalej nevieme, kedy opátstvo získalo majetok v dedine Örs ...* (s. 153) — *Poslednou lokalitou, o ktorej nevieme, kedy ju opátstvo získalo, sú Sulany ...* (s. 153).

Uvažovali sme o nesprávnom používaní opytovacej príslovky *kedy*

namiesto správnej základnej časovej spojky *keď* po podstatných menách časového významu najmä v súvislosti s častými chybami vo vedeckej spisbe, osobitne historickej.

Všeobecné úvahy nevedú vždy k účinnej náprave, preto sme aj náš príspevok formulovali adresne. Adresnosť poukázaním na chyby v konkrétnom článku, knihe, reportáži a pod. nemôže minúť cieľ. Napr. dôkladná kritika jazykových nedostatkov učebníc v minulých ročníkoch Kultúry slova zaiste mala pozitívne výsledky. Napokon vedenie našich vedeckých a kultúrnych inštitúcií, vydavateľstiev, novín a iných redakcií adresnú kritiku ani nemôže obchádzať.

V. Uhlár

„Čudnyj" = čudesný?

Keď sme v Novom slove (z 3. 1. 1974) videli nadpis Šolochovovho článočku *Žijeme v čudesnej dobe,* predstavovali sme si, že Šolochov bude hovoriť o kríze a rozporoch súčasného kapitalistického sveta, ktorý nadobúda čoraz „čudesnejšiu" tvár. Na počudovanie sa ukázalo, že článoček je venovaný oslave súčasných úspechov Sovietskeho zväzu, že táto „čudesná doba" má byť súčasná sovietska prítomnosť. Spojenie *čudnoje vremia,* ku ktorému Veľký rusko-slovenský slovník ponúka ekvivalenty „nádherná, prekrásna, očarujúca, čarovná a pod. doba", pod vplyvom interferencie (a možno zámeny slov *čudnój — čúdnyj)* nadobudlo protikladný význam, opačné (záporné) expresívne hodnotenie.

Pri tomto závere sa však treba spoliehať na vlastný jazykový cit, lebo Slovník slovenského jazyka pri slove *čudesný* neuvádza, aké (kladné alebo záporné) expresívne hodnotenie je súčasťou významu tohto slova. Porov.:

čudesný = príd. trochu expr. podivný, neobyčajný, zvláštny, čudný: *V noci ju schvátia čudesné sny* (Hor.) — *Vietor hrával čudesné piesne* (Pláv.)

Nepomôžu nám pritom ani uvedené synonymá. Slovo *podivný* obsahuje síce jednoznačne (ako nám zasa napovedá jazykový cit) záporné expresívne hodnotenie, ale SSJ neuvádza pri ňom nijakú expresívnu charakteristiku, a synonymá *vzbudzujúci údiv, zvláštny, čudný, nezvyčajný* (pomocou nich SSJ vysvetľuje význam slova *podivný)* môžu obsahovať i kladný (s výnimkou *čudný)* i záporný hodnotiaci postoj. Ďalšie synonymá: *neobyčajný, zvláštny, čudný* môžu však už označovať obidva póly hodnotenia, *čudný* len pól záporný.

Vzťah slov *čudný — zvláštny* sme si všimli pri hodnotení prekladu Ťutčevovej básne *O čom ty voješ, veter nočnoj?* do slovenčiny (K pre-

kladu poézie F. I. Ťutčeva do slovenčiny. Slavica Slovaca, v tlači). V origináli „strannyj golos" nočného vetra vábi a odpudzuje zároveň (kladné i záporné expresívne hodnotenie) rozorvanú dušu básnika. V preklade sa básnik spytuje vetra: „Čo znamená hlas čudný tvoj?" K tomu sme v uvedenej štúdii poznamenali, že ekvivalenty *čudný* a *zvláštny* (tomuto druhému by sme v duchu celej básne dali prednosť) znamenajú jedno a to isté — a predsa je medzi nimi dôležitý rozdiel. Neobyčajnosť, obsiahnutá v slove *čudný*, nedovoľuje vyjadriť iný vzťah (ak obsahuje hodnotiaci vzťah) ako záporný. Neobyčajnosť v slove *zvláštny* dovoľuje kladný vzťah, napätie, záujem a pod. Ukáže sa to z porovnania príkladov: *Nemal som ju rád, mala také čudné (zvláštne?) oči. — Zaľúbil som sa do nej — mala také zvláštne (čudné?) oči.*

Poznámka. Ukazuje sa, že problém tzv. kladno-záporných synoným, o ktorom sa svojho času písalo v Kultúre slova (pozri príspevok O niektorých synonymných slovách. Kultúra slova, *5*, 1971, s. 73—75), je (najmä vo vzťahu k ich spracovaniu vo výkladovom slovníku) skutočne aktuálny.

Pri prekladoch z ruštiny do slovenčiny bude ruské slovo *čudnyj*, príp. *čudo* pre neskúseného prekladateľa (vďaka interferencii so slovenčinou) vždy istým problémom. Presvedčila nás o tom i reportáž J. Beňu *V kraji trojakého zlata* (Slovenské pohľady, *89*, 1973, č. 11, s. 19), kde nájdeme text: *Tu lovili zver a ryby, roztratení na rozsiahlych, tisíce kilometrov merajúcich priestoroch za Uralom, v zemi, ktorú starý letopisec v jedenástom storočí nazval „divným čudom"*. Je zrejmé (i bez toho, že by sme siahli za historickými slovníkmi), že tu ide o význam „čarokrásny (veľkolepý) zázrak". Je vylúčené, že by Beňovým zámerom bolo transkribovať ruský text.

J. Rybák

Mäkčeň na ľ!

Obdiv strednej slovenčiny vtedy, keď jej ako spisovného jazyka ešte nebolo, vložil pevec Slávy dcéry do pekného disticha. Distichon toto vyšlo v zbierke Básně Jana Kollára r. 1821 takto:

T . . c.

Tak řeč měkce mluví, libuje zpěvy, má stvory hezké, že vždy slovanskými slout Vlachy může T . . . c.

O taliančine sa hovorí, že je najmäkšia a najzvučnejšia medzi románskymi jazykmi. Čo je T . . . c, ktorého nárečiu dáva Kollár takú prednosť medzi slovanskými jazykmi? Vybodkované heslo dešifrovať možno len jedným spôsobom, ale ľahko, je ono: *T-u-r-e-c.*

Potom sa už pekne skanduje distichon v melodickej časomiere:

— — | — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ |

Tak řeč měk-ce mlu-ví, li-bu-je zpě-vy, má stvo-ry hez-ké,

— ◡ ◡ | — — | — || — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | —

že vždy slo-van-ský-mi slout Vla-chy mů-že Tu-rec.

Kto počul mäkkú výslovnosť turčianskych dedín, prisvedčí, že Kollár hovoril nielen z lokálneho patriotizmu ako turčiansky rodák z milých Mošoviec, ale že má poeticky pravdu. Stredné slovenské nárečie a nadovšetko jeho centrum medzi turčianskymi vrchmi vyniká zvláštnou mäkkosťou. I tento estetický ohľad zavážil pri ustálení základu pre spisovný jazyk slovenský.

Nuž zvláštnym čarom slovenčiny v Turčianskej záhradke je na prednom mieste mäkké *ľ*. To je jej prednosť medziiným i pred češtinou, ktorá túto hlásku nepozná.

Keď sa dedinské deti sypú zo školy a ponad školu práve letí kŕdeľ vrán, deti vykríknu: *ľa — ľa!* To treba počuť, aké je to roztomilé, mäkulinké *ľ* a ako zmäkne jeho účinkom i nasledujúca samohláska, akoby na polceste medzi *a* a *ä*. I v Liptove, ináč tiež na území strednej slovenčiny, vykríknu deti podobne, keď sa na niečom zadivia, ale u nich vyzneje už výkrik na *la — la*. Mäkkosť hlásky *ľ* sa kamsi podela a stvrdlo následkom toho i za ňou nasledujúce *a*, akoby na polceste medzi *a* a *o*.

A počúvať tak ďalej: „Pani učiteľka, videľi sme kŕdeľ, veľmi veľký, veľikánsky, ľen čo preľetel." — „Aľe-aľe, a bolo ich veľa?" „Celá meľa." — „Ľutujem, že som ich nevidela."

Akási pohodlnosť jazyka zaviňuje, že mäkké *ľ*, pre slovenčinu také charakteristické a také vzácne, v bežnej výslovnosti často zaniká alebo aspoň nevyniká dostatočne. Stáva sa to najmä pred spoluhláskami, kde ono vyzneje často veľmi veľkou tvrdosťou.

Na ulici, najmä miest, rád dostáva každý jazyk akýsi spohodlnený, vulgárny ráz. Ani francúzština v bežnom pokrikovaní nie je tým delikátnym jazykom, aký známe z dobre prednášaných básní Mussetových. Ale divadlo je chrámom jazyka!

Spisovateľ nesmie robiť chyby pravopisné a herec nesmie robiť chyby vo výslovnosti. Písať „*velmi veľký*" — akýže to pravopis? Ale pamätajme: pravopis je i na javisku! Tam chyby v ňom až kričia. Spisovateľ je na to, aby ukázal celú prelesť reči v písanom slove, herec zas, aby jej dal rozkošný zvuk.

Keď spisovateľ mäkčeň napíše, herec mäkčeň vysloví. Spod pera spisovateľovho vyjde len háčik, ale z úst hercových vylúdi sa delikátny zvuk.*

Š. Krčméry

* Poznámka redakcie: Tento článok preberáme z publikácie Štefan Krčméry, *Výber z diela* VI (Tatran 1973, s. 233—235) a odtláčame ho ako dôkaz živého záujmu o spisovnú slovenčinu aj v minulých desaťročiach.

SPRÁVY A POSUDKY

O jazykovej kultúre s režisérom filmu Skrytý prameň

Základná organizácia Slovenského zväzu žien pri spoločenskovedných pracoviskách SAV usporiadala 14. mája 1974 besedu s režisérom Slovenského filmu zaslúžilým umelcom Vladimírom Bahnom. Predmetom priateľského posedenia s významným slovenským režisérom bol jednak jeho posledný film *Skrytý prameň,* jednak problémy jazykovej kultúry všeobecne a v popredných kultúrnych ustanovizniach, ako je film, divadlo a televízia osobitne.

Režisér Vladimír Bahna je známy slovenskej verejnosti nielen ako tvorca mnohých filmov (*Dúha nad Slovenskom* — za tento film dostal štátnu cenu, *Pole neorané, Žena z vrchov, Posledná bosorka, Zemianska česť* a mnohých iných), ale aj ako citlivý, vnímavý a starostlivý opatrovateľ materinského jazyka. Patrí k tej časti slovenskej kultúrnej obce, pre ktorú dokonalé osvojenie si slovenčiny a jej zveľaďovanie je vecou samozrejmou a nanajvýš záväznou.

Účastníci besedy — pracovníčky Jazykovedného, Literárnovedného a Umenovedného ústavu Slovenskej akadémie vied, redaktori časopisu Kultúra slova — sa v živom a zaujímavom rozhovore s Vladimírom Bahnom mnoho dozvedeli o dlhotrvajúcich a starostlivých prípravách na film *Skrytý prameň,* o historicky náročnej literárnej predlohe Ľuda Zúbka, aj o trpezlivej a cieľavedomej práci s hercami, pokiaľ išlo o hovorenú, miestami vo filme i archaizovanú podobu slovenčiny. V tejto súvislosti sa však v diskusii konštatovalo, že z našich popredných divadelných scén, z televíznej obrazovky aj z filmového plátna nezaznieva vždy slovenčina v takej podobe, akú by si spisovný jazyk ako kultúrna a národná hodnota zasluhoval. Pokiaľ ide o výslovnosť, prejavuje sa to najmä u príslušníkov mladej hereckej generácie. Časté chyby v lexike, štylisticky neadekvátny výber jazykových prostriedkov neraz špatí a kazí inak dobrý scenár, interview alebo reportáž.

Režisér Vladimír Bahna privítal ochotu pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV pomôcť pri štylistickej a jazykovej úprave filmových i televíznych scenárov. Potom by aspoň v slovenských filmoch zaznievala správna, pekná a kultivovaná slovenčina.

Beseda bola hodnotná a užitočná. Rozchádzali sme sa z nej so želaním, aby v oblasti kultúry — v rozhlase, televízii, filme, divadle, vo vydavateľstvách, školách — i v celom našom živote pracovali a tvorili ľudia, pre

ktorých je slovenčina nenahraditeľnou kultúrnou hodnotou národa, ktorú treba stále hlbšie poznávať a zveľaďovať. Pracovníkom v oblasti jazykovej kultúry bolo príjemné počuť aj od pracovníkov v iných oblastiach kultúry, že nedbajský vzťah k národnému jazyku nie je zlučiteľný s kultúrne vyspelým príslušníkom socialistického národa.

M. Filkusová

Monografia v zloženom súvetí

V druhej polovici roku 1973 vyšla vo Vydavateľstve SAV Veda knižná monografia F. Kočiša *Zložené súvetie v slovenčine.* Možno povedať, že touto monografiou sa uzatvára — i keď, pochopiteľne, sa nekončí — niekoľkoročná diskusia o problematike zloženého súvetia (ďalej ZS). S tým súvisí aj to, že na viacerých miestach knihy sa ozýva diskusný tón; mnohé závery autor formuluje v konfrontácii s názormi bádateľov, ktorí sa vo svojich článkoch a štúdiách zaoberali niektorými čiastkovými otázkami ZS.

Takýto charakter má predovšetkým prvá časť monografie (s. 11—70), ktorá sa začína stručným prehľadom literatúry o predmete. Prehľad dokazuje, že ZS sa najviac pozornosti venovalo v československej lingvistickej literatúre. Pre nás je dôležité, že ucelený náčrt základnej problematiky nachádzame už u M. Hattalu, na ktorého koncepciu autor vedome nadväzuje.

V druhej kapitole 1. časti autor vymedzuje kritériá, na základe ktorých možno jednoznačne definovať ZS ako osobitný syntaktický útvar. Nepopiera dôležitosť kvantitatívneho kritéria, no zdôrazňuje kvalitatívne kritérium (spôsob realizácie syntaktických vzťahov medzi vetami v ZS) a kritérium nerozdeliteľnosti ZS. Treba súhlasiť s autorom, že v ZS si obidva syntaktické vzťahy zachovávajú svoju relatívnu samostatnosť, konštitutívnosť. Aj z metodického hľadiska (školská prax) je užitočné konštatovanie, že derivačným základom pre ZS je jednoduché (priraďovacie a podraďovacie) súvetie. Inštruktívne sa takto ukáže vznik troch základných štruktúr ZS s ich všeobecnými vzorcami H_n, $H \rightarrow V_n$, $H_n \rightarrow V_n$, ktoré predstavujú čiastkový systém ZS. ZS je podľa autora taký syntaktický celok, ktorý sa skladá z troch a viac viet spojených alebo priraďovacím vzťahom, alebo podraďovacím vzťahom, alebo priraďovacím a podraďovacím vzťahom a ktorý je štruktúrne a významovo nerozčleniteľný, čiže tvorí gramaticky, významovo a intonačne uzavretý súvetný celok.

V nasledujúcej kapitole F. Kočiš analyzuje doterajšie názory na rozdelenie ZS a podáva vlastnú klasifikáciu. V rámci tzv. širšej klasifikácie rozlišuje tri základné štruktúry (štruktúrne vzorce), ktoré sa vyčleňujú podľa kvality syntaktického vzťahu. Diferenciáciou syntaktických vzťahov vnútri uvedených štruktúr sa vyčleňujú jednotlivé typy ZS. Medzi typmi tej istej štruktúry sú konštrukčné rozdiely. Typ sa vnútorne ďalej člení na varianty.

F. Kočiš vydeľuje desať typov ZS. Ich základnú charakteristiku podáva v kapitole Jednotlivé typy zloženého súvetia.

Prvú časť monografie uzatvára stručná zmienka o štylistike ZS. Z tohto hľadiska sa ZS hodnotí ako prechod medzi vetou a kontextom. ZS sa funkčne

využíva najmä v umeleckom a náučnom štýle. V umeleckom štýle sa často využíva ako kompozičný prostriedok.

Jadro Kočišovej monografie predstavuje druhá časť, v ktorej sa postupne podáva podrobný opis a rozbor typov a variantov ZS.

Teoretický opis a výklad jednotlivých typov ZS i klasifikácia a rozbor ich variantov je doložený primeraným množstvom príkladov, ktoré názorne ilustrujú povahu typu i špecifické vlastnosti jeho variantov.

Z teoretického i praktického hľadiska majú veľký význam poznámky o výskyte istého typu, resp. jeho variantu, ako aj poznámky o jeho spätosti s niektorým štýlom spisovného jazyka. Aj v tomto smere možno v monografii nájsť veľa impulzov napr. na výskum syntaxe funkčného jazykového štýlu, prípadne individuálneho štýlu spisovateľa a štýlu diela. Podnetné sú aj poukazy na to, ako sa prostredníctvom niektorých ZS prirodzene prechádza z oblasti syntaxe do oblasti teórie textu.

Takto koncipovaná kniha zaujme predovšetkým pozornosť jazykovedcov. Na tomto mieste by sme však chceli upozorniť na dôležitosť a potrebnosť tejto monografie z hľadiska praktických používateľov jazyka a z hľadiska školy. Používatelia jazyka — nevynímajúc z toho ani vedeckých pracovníkov, ale ani spisovateľov a publicistov — tu nájdu mnoho poučení o tom, ako možno jazykovo (syntakticky) primerane vyjadriť aj zložitú myšlienku. Aj z tohto hľadiska sme totiž mnoho dlžní kultúre jazyka a reči. Zároveň sa tu priamo aj nepriamo možno poučiť (teoreticky a prakticky) o dialektike vzťahu medzi jazykom a myslením. Pozorný čitateľ si obohatí svoj individuálny systémový inventár syntaktických konštrukcií (variantov), z ktorých bude môcť vedome vyberať podľa cieľa a zámeru svojho prejavu a podľa povahy myšlienky.

Nemenej osožná bude táto kniha pre školskú prax. Učiteľ v nej nájde mnoho teoretických i praktických poučení o syntaktickej rovine, ktorá sa v škole preberala dosť okrajovo. Sám autor totiž pripomína, že metodicky orientoval knihu tak, aby mohla poslúžiť aj pri výklade ZS v škole. A treba konštatovať, že aj tento cieľ sa mu podarilo splniť. Nemáme na mysli iba jasný a zrozumiteľný výklad aj náročných teoretických problémov, ale najmä bohatý a vhodne volený dokladový materiál a plastické grafické znázornenie jednotlivých typov ZS, resp. ich variantov. Pri tejto príležitosti by sme však chceli upozorniť, že viaceré príklady s polovetnou väzbou sú vlastné iba „potenciálne" ZS; keďže polovetná väzba vystupuje ako vetný člen a takto funguje ako kondenzátor, často ide v príklade o jednoduché súvetie. Pritom polovetná väzba niekedy môže byť variantom hlavnej vety, hoci v rámci typu, ktorý má ilustrovať, autor predpokladá, že ju treba „nahradiť" vedľajšou vetou. Okrem toho transformácia vety namiesto polovetnej väzby môže mať dosah na vetosled i významové a štylistické dôsledky. A tak najmä nejazykovedca môžu takéto príklady dezorientovať.

Záverom konštatujeme, že vydanie Kočišovej monografie bolo užitočným vydavateľským činom. Nielen preto, že autor v nej komplexne a ucelene spracúva čiastkový syntaktický problém, v čom spočíva teoretický význam knihy, ale aj preto, že svoje výklady koncipoval tak, aby boli prístupné aj širšiemu okruhu čitateľov, a v tom spočíva jej praktický dosah.

J. Findra

Jazyková stránka časopisu ELEKTRÓN

Od začiatku roku 1973 začal Slovenský ústredný výbor Socialistického zväzu mládeže vo vydavateľstve Smena vydávať časopis *Elektrón*, mesačník určený mladým čitateľom a zameraný na oblasť vedy a techniky. Je to časopis, ktorý z obsahovej stránky uspokojí aj najnáročnejších mladých čitateľov. Mladí čitatelia nachádzajú v ňom zaujímavé články z rozličných vedných odborov, z rozmanitých technických disciplín, informácie o novinkách vedy a techniky a praktické návody na zhotovenie rozmanitých predmetov a pomôcok atď. Časopis je bohato ilustrovaný čierno-bielymi a farebnými fotografiami, kresbami a náčrtmi. O popularite časopisu medzi mládežou svedčí fakt, že už niekoľko dní po vyjdení ho v novinových stánkoch nemožno kúpiť. Na tomto mieste si všimnime jazykovú stránku časopisu.

Prelistovali sme čísla 6, 9, 11 a 12 prvého ročníka časopisu a zistili sme, že jazyková úroveň jednotlivých príspevkov je veľmi rozdielna. Niektoré príspevky majú vcelku dobrú úroveň, iné zasa vzbudzujú dojem, akoby vôbec neboli prešli redakčnou jazykovou úpravou. Iba tak si totiž možno vysvetliť elementárne chyby proti súčasnej norme spisovného jazyka. Slabšiu jazykovú úroveň majú niektoré preložené články (napr. z češtiny), na ktorých veľmi vidieť vplyv originálu, ale najmä rozličné praktické rady a návody a drobné príspevky. Nezriedka sa stáva, že na tej istej strane, v tom istom príspevku sa použije správne slovo alebo správny tvar a hneď vedľa niekoľko ráz chybné slovo alebo tvar.

Chyby, na ktoré upozorňujeme v ďalšej časti, sa už veľa ráz pranierovali pri rozličných príležitostiach, napr. v časopisoch Kultúra slova a Slovenská reč, alebo v jazykových rubrikách našich denníkov a v rozhlasovej jazykovej poradni.

Najprv si všimneme daktoré chyby v okruhu slovnej zásoby: *v predvečer zahájenia festivalu* (číslo 6, s. 4) namiesto *otvorenia, začatia, prevádzali analýzy* (č. 6, s. 41) n. *analyzovali*, príp. *robili analýzu, krabičiek* (č. 6, s. 50) n. *škatuliek, zbortená plocha* (č. 9, s. 12) n. *nerozvinuteľná plocha, nezávadné* (č. 9, s. 40) n. *bezchybné, neškodné, prehlásil* (č. 9, s. 45) n. *vyhlásil, kľudnejší* (č. 9, s. 50) n. *pokojnejší, podieľali sa* (č. 11, s. 9) n. *zúčastňovali sa, zbytky* (č. 11, s. 10) n. *zvyšky, rozdrtia* (č. 11, s. 30) n. *rozdrvia, sebamenšieho* (č. 11, s. 30) n. *čo najmenšieho, vozítko* (č. 11, s. 45) n. *vozidielko, krychlovitá* (č. 12, s. 10) n. *kocková*, príp. *tvaru kocky, menovala za akademika* (č. 12, s. 14) n. *vymenovala za akademika, spokojil sa* (č. 12, s. 18) n. *uspokojil sa, podtrhol* (č. 12, s. 18) n. *zdôraznil, podčiarkol, nenabobtnávajú* (č. 12, s. 36) n. *nenapučiavajú, naviac* (č. 12, s. 36) n. *navyše.*

Z okruhu tvorenia slov upozorňujeme na nenáležite utvorené slová *mravenčenie* (č. 6, s. 51) n. *mravčenie, vyregulujem a vylepším* (č. 6, s. 51) n. *zregulujem a zlepším, krasňanskej* (č. 9, s. 24) n. *krasnianskej, opravárenské dielne* (č. 9, s. 35) n. *opravárske dielne, v teplárenskom priemysle* (č. 11, s. 11) n. *v teplárskom priemysle, strojárenstvo* (č. 12, s. 5) n. *strojárstvo, kyselina mravenčia* (č. 12, s. 31) n. *kyselina mravčia* atď.

Z morfologických chýb takisto vymenujeme iba daktoré: *kozmonautami* (č. 6, s. 3) n. *kozmonautmi, napodobňuje čmeliakov* (č. 9, s. 37) n. *napodob-*

ňuje čmeliaky, variánt (č. 11, s. 9) n. *variantov, chrobákov — skarabov* (č. 12, s. 11) n. *skarabeusov, Robinsona Crusoe* (č. 12, s. 20) n. *Crusoa, zo Solune* (č. 12, s. 22) n. *zo Solúna, Halleyovej kométy* (č. 12, s. 47) n. *Halleyho, ukladáme motýľov* (č. 12, s. 58) n. *ukladáme motýle, ostatná výstroj* (č. 12, obálka) n. *ostatný výstroj.*

Medzi časté chyby patrí nenáležité používanie príčinnej predložky *pre* namiesto cieľovej predložky *na.* Uvedieme aspoň dva príklady: *pripravujú sa pre svoje budúce povolanie* (č. 12, s. 3) n. *na budúce povolanie, tkanivá pre transplantáciu* (č. 11, s. 48) n. *na transplantáciu.* Často sme sa stretli aj s chybným používaním predložiek *vo* a *vnútri* vedľa seba, napr. *vo vnútri zeme* (č. 6, s. 49) n. *vnútri zeme.*

Zo štylistických chýb sme si okrem iného poznačili používanie zámen *ten, tá, to* v tzv. absolútnom postavení, napr.: *Prach, úlomky, popol, ktoré mase stoja v ceste, táto strháva a vyhadzuje z krátera* (č. 6, s. 49). Veta mala správne vyzerať takto: *Masa strháva a vyhadzuje z krátera prach, úlomky a popol, ktoré jej stoja v ceste.*

V jednotlivých číslach časopisu Elektrón sme si všimli chybné používanie čiarok pred členskou spojkou *alebo,* napr. *kus dreva, (!) alebo mäsa; niekde v tráve, (!) alebo v lístí* (č. 6, s. 30). Čiarky zasa chýbali za vloženou vedľajšou vetou, napr.: *O tom, že ide skutočne len o inštinkty (,) svedčí aj masové hynutie celých stád* (č. 6, s. 32).

Pri listovaní v časopise sme sa stretli aj s ďalšími pravopisnými chybami, ale na tomto mieste ich nebudeme vyratúvať.

V našom príspevku sme vymenovali iba daktoré z množstva poznačených jazykových chýb v uvedených štyroch číslach časopisu *Elektrón;* uviedli sme najmä tie, ktoré sa opakovali veľmi často. Aj podľa nich vidieť, že jazykovej stránke časopisu *Elektrón* sa nevenuje dostačujúca pozornosť. Časopis by totiž pri lepšej starostlivosti o jazykovú stránku mohol kladne pôsobiť aj na jazykovú kultúru mladých čitateľov. Veríme, že po začiatočných ťažkostiach sa jazyková úroveň časopisu zlepší a že po kritických pripomienkach budeme môcť o časopise *Elektrón* napísať aj pochvalné slová.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

Väzba podľa zmyslu. — Otázka I. M. z Bratislavy: „Na konci krátkej správy čítali sme v denníku Práca vetu: *Nový závod zamestná 1400 ľudí, prevažne žien.* Sme tej mienky, že táto veta nie je gramaticky správna."

Odpoveď: Vaša mienka je správna; v uvedenej vete je gramatická chyba. Možno povedať, že pisateľ správy viac dbal na formálnu stránku vety.

resp. jej časti ako na obsah vety. Preto sa rozhodol pre spojenie *ľudí, prevažne žien* a zabudol, že v spojení s číslovkou *1400* ako so svojím kvantitatívnym prívlastkom má odôvodnenie iba 2. pád podstatného mena *ľudia — ľudí*. Pisateľ sa dal zviesť azda aj tým, že tvar *ľudí* je aj 2. pád, aj 4. pád podstatného mena *ľudia*, ktoré má tvary: *ľudia — ľudí — ľuďom — ľudí — o ľuďoch — s ľuďmi*. Pri stavbe vety však treba brať výraz *1400 ľudí* ako celok, a to ako priamy predmet k slovesu *zamestnať: zamestnať koho, čo — zamestná 1400 ľudí*. Potom už je zreteľné, že podľa zmyslu má mať aj pripojené vysvetlenie formu priameho predmetu, čiže formu 4. pádu — *prevažne ženy*.

Ak sa pri stavbe vety uplatňuje spájanie slov podľa zmyslu, celá výpoveď je zreteľnejšia a pre čitateľa alebo poslucháča prístupnejšia.

Naša východisková veta mala teda radšej znieť takto: *Nový závod zamestná 1400 ľudí, prevažne ženy.*

J. Ružička

U Márii? Lee? — V rubrike Pozdravy jubilantom sme v rozhlase počuli vetu *S pozdravom sa zastavíme u Márii K.*, a potom odkaz: Správy *Lee* a *Jane T.* Sú tu tvary *u Márii, Lee* správne?"

Nie je to ojedinelý prípad chybného tvaru mena, a preto sa pozrieme, ako sa skloňujú ženské mená typu *Mária*. Takéto mená sú cudzieho pôvodu a vyznačujú sa tým, že pred koncovým *-a* majú samohlásku *i*. Napr. *Júlia, Silvia, Lívia, Žofia, Štefánia, Rozália*. Základ slova, ktorý sa pri ohýbaní nemení, je tu zakončený na samohlásku *i*. Podobne je to aj pri všeobecných podstatných menách cudzieho pôvodu typu *akcia*. Tieto slová sa skloňujú podľa vzoru ulica: *od Márie, Lucie, Cecílie, Terézie, Lýdie, Kornélie* (ako od *akcie, ulice*). Takéto isté tvary 2. pádu majú aj mená, ktoré majú pred koncovkou *-a* mäkkú spoluhlásku, ako napr. *Zlatica, Ľubica, Ivica*, domácke podoby mien typu *Mariša, Anča, Martuľa* a ruské mená typu *Zoja*. Teda správne je od *Mariše, Danice, Ule, Irče, Táne, Nataše, Zoje, Sone, Agneše*.

Ťažkosti pri skloňovaní robia aj ženské mená typu *Lea*. Mená cudzieho pôvodu, ktoré majú pred koncovým *-a* inú samohlásku ako *i* (porov. predchádzajúce), sú u nás veľmi zriedkavé. Najčastejšie sa používajú mená *Lea* a *Andrea*. Zriedkavé sú aj všeobecné podstatné mená, ktorých základ sa končí inou samohláskou ako *i*, napr. *idea, orchidea, kongrua, aloa*, ako aj zemepisné názvy, napr. *Kórea, Galilea*. Tieto slová sa skloňujú podľa vzoru *žena*, ale v 3. a 6. páde jednotného čísla majú koncovku *-i*. Tak slovo *idea* má tieto tvary: *idey, idei, ideu, idei, ideou;* podobne *Kórea, Kórey, Kórei* ... Také isté tvary majú aj mená *Lea* a *Andrea*, t. j. *Lea, Ley, Lei, Leu, Lei, Leou*. Uvedená východisková veta mala správne znieť: *S pozdravom sa zastavíme u M á r i e K.; Správy Lei a Jane T.*

K. Palkovič

Čo so slovom „ešus"? — M. V. z Bratislavy: „Prosím Vás, aby ste porozmýšľali o vhodnej náhrade za slovo *ešus*, ktoré sa veľmi často používa, ale o ktorom zároveň dobre vieme, že nie je správne."

Pri počutí slova *ešus,* prípadne *ešús* alebo *essálka* zväčša vieme, že ide o dve hliníkové nádoby na jedenie — hlbokú a plytkú, ktoré zapadajú do seba a sú prikryté vrchnákom, pričom vonkajšia nádoba je s vrchnákom spojená držadlom. Ešusy sa najviac používajú v kasárňach, pri táborení alebo aj inde, kde niet času ani možností na primerané stolovanie podľa spoločenských obyčajov, t. j. s obrusom a taniermi.

Pri „ešusovom" stolovaní sa do hlbšej misky naberie polievka, do plytkej sa dá mäso so zemiakmi, prípadne iné hustejšie jedlo; aj vrchnák, ak sa obráti, možno použiť ako misku, napr. na zákusok. Ešus sa používa nielen pri obede; na raňajky sa z neho môže piť káva, čaj alebo iné nápoje tak ako zo šálky, preto sa dakedy volá aj *vojenská šálka.*

Slovo *ešus* by sme v dostupných slovenských slovníkoch alebo iných jazykových príručkách hľadali darmo. Jeho frekvencia je síce dosť veľká, ale samo slovo je nespisovné. Jeho pôvod treba hľadať v nemeckom slove *Esschüssel* (= miska na jedenie), ktoré vzniklo zo slovesa *essen* (jesť) a z podstatného mena *Schüssel* (miska). Pomenovanie *ešus* je teda na takej úrovni ako *pigľajz, escajg* a pod.

Pri hľadaní spisovného slovenského ekvivalentu by sa dalo uvažovať o pomenovaní *jedálna súprava,* no sú tu isté ťažkosti. Pod jedálnou súpravou by si väčšina používateľov jazyka mohla predstavovať nielen misky, ale aj príbor; navyše sa názvom *jedálna súprava* pomenúva aj porcelánová súprava riadu.

Po zvážení rozličných hľadísk sa ako najprimeranejší spisovný ekvivalent ukazuje pomenovanie *jedálna miska.* Aby sa pomenovanie ustálilo ako jednoznačný termín, mohlo by sa rozšíriť o prívlastok *poľná.* Prívlastkom *poľná* by sa vyjadrila motivácia miestom, v ktorom sa jedálna miska používa. Pomenovanie *poľná jedálna* (hovor. *jedáca) miska* vhodne nahradí slangový výraz *ešus.*

E. Rísová

Kabela a taška. — M. M. z Nitry: „V samoobsluhe býva často vyvesená tabuľka s upozornením, aby si kupujúci odkladali kabelky a tašky na určené miesto, alebo ich ukázali pri pokladnici. Ktoré slovo je primeranejšie — *kabela,* alebo *taška?*"

So slovami *kabelka, kabela, taška* sa stretáme v každodennom živote.

Pomenovania *kabela* i *taška* sa k nám dostali zo starej nemčiny; základ *kab-* je zo stredonemeckého *kab.* Slovo *taška* pochádza zo starohornonemeckého pomenovania (dnes *Tasche).* Pôvod tohto slova je nejasný (V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 1971, s. 233, 627).

Podstatné mená *taška* a *kabela* v základnom význame označujú rovnaké reálie.

Taška je väčšia kabela, kapsa (obyčajne z kože) na nákupy, cestovanie, na knihy pre žiakov ap. (pozri SSJ IV, s. 495).

Kabela je veľká taška na nákupy, cestovanie a pod. (pozri SSJ I, s. 658). Ako vidieť z týchto opisov, obidve pomenovania majú rovnaký význam, označujú tú istú vec, spájajú sa s rovnakými prídavnými menami, napr.

cestovná taška — cestovná kabela, nákupná taška — nákupná kabela. Obidve sa skloňujú podľa vzoru žena.

Obidve slová sú náležité a hoci sú cudzieho pôvodu, celkom sa udomácnili v slovnej zásobe nášho spisovného jazyka.

Od spomínaných slov *kabela, taška* možno utvoriť deminutíva *kabelka, taštička.*

Kabelka je „doplnkový predmet k oblečeniu ženy — taštička na rozličné drobnosti, peniaze, krášliace prostriedky a pod." (pozri SSJ I, s. 658). Z vysvetlenia v SSJ vyplýva, že pomenovania *taštička* a *kabelka* sú rovnocenné spisovné slová takisto ako dvojica *taška* a *kabela.*

Vraciame sa k východisku našej poznámky: Na nákupy nosíme nákupné tašky, nákupné kabely, a rôzne drobnosti (peňaženku, vreckovku) si uschovávame v kabelkách alebo v taštičkách. Všetky spomínané slová sú spisovné.

E. Krošláková

Oba, obaja. — V športovej rubrike bratislavského rozhlasu sme počuli vetu *Oba zápasníci vyhrali.* Je tu forma *oba* správna?

Pozrime sa na slovo *oba, obaja* bližšie, aký má význam, ako sa skloňuje, medzi aké slovné druhy patrí.

Slovo *oba* označuje súhrn dvoch vecí, v uvedenej vete súhrn dvoch osôb mužského rodu, t. j. dvoch zápasníkov. Z hľadiska významu stojí v rade so slovami *sám, sama, samo* (označuje výlučnosť, vymedzenie jednej osoby, veci) a *všetok, všetka, všetko* (označuje súhrn celej skupiny osôb, vecí). Slová *sám* a *všetok* sú vymedzovacie zámená, ktoré rozlišujú rod. Na označenie súhrnu dvoch vecí slúžia slová, ktoré majú vlastnosti číslovky a ktoré majú tvary aj na rozlíšenie životnosti. Ide o slová *obaja, oba, obe* (ako *dvaja, dva, dve*); známe sú aj dlhšie formy: *obidvaja, obidva, obidve.* Obidve tieto podoby, kratšia i dlhšia, sa skloňujú podľa základnej číslovky: *oboch, obidvoch; obom, obidvom; oboma, obidvoma.* Výrazy *obaja, oba, obe* a *obidvaja, obidva, obidve* sa v súčasnosti zaraďujú medzi základné číslovky. Obidve formy sú správne, ale kratšia podoba *oba, obaja, obe* je hovorová.

V uvedenej vete sa číslovka vzťahuje na osoby, preto mala správne znieť takto: *Obaja* (alebo *obidvaja*) *zápasníci vyhrali.*

K. Palkovič

Juhocukor. — M. M. z Bratislavy: „V ostatnom čase som si všimla, že sa zlepšila kvalita obalu kockového cukru. Lenže na obale je — podľa mojej mienky — jazyková chyba, a to v názve *Juhocukor, národný podnik.* Pokladáte slovo *juhocukor* za správne?"

Názov *Juhocukor, národný podnik* je vytlačený na obaloch cukru, ktorý sa vyrába v dunajskostredskom cukrovare. Usudzujeme teda, že jeho tvorcovia sa usilovali utvoriť charakteristický názov cukrovaru na južnom Slovensku. Môžeme predpokladať, že sa pri jeho ustaľovaní opierali o slová typu *juhovýchod* (= svetová strana medzi juhom a východom), podľa ktorých analogicky, ale vcelku mechanicky a neústrojne utvorili aj podobu *Juhocukor.*

Názvy typu *juhovýchod* sa totiž obmedzujú na pomenovanie istých pásem v rozpätí dvoch základných svetových strán, ale nejestvuje nijaké zložené slovo, v ktorom by prvá časť obsahovala prídavné mená *južný, severný, východný, západný* a druhá časť dajaké látkové meno. Možno predpokladať aj to, že podnikový názov *Juhocukor, národný podnik* vznikol z dvojslovného pomenovania *Juhoslovenské cukrovary,* ktorý sa pre potreby bežného denného styku, kde sa nevyžaduje spisovný názov, skracuje na podobu *Juhocukor.* Podobne sa skrátil napr. názov *Severoslovenské tlačiarne* — skrátením vznikla podoba *Severotlač.*

Ak teda názov *Juhocukor* posudzujeme podľa kritéria ústrojnosti, ktoré je pri hodnotení lexikálnych jednotiek prvoradé, musíme k nemu zaujať záporné stanovisko. Treba si však všimnúť, že ide o tzv. podnikový názov, teda nie o slovo zo všeobecnej slovnej zásoby. A práve pri tvorbe podnikových názvov sa postupuje voľnejšie, veľmi často aj tak, že sa nerešpektujú slovotvorné postupy a prostriedky bežné v ostatných pomenovacích oblastiach. Názvy podnikov patria totiž k osobitnému pomenovaciemu typu. Ich špecifickosť je napr. v požadovanej atraktívnosti, ktorá sa ústrojnými prostriedkami nedá vždy docieliť, ďalej v ľahkej praktickej použiteľnosti (naliehavo sa požadujú jednoslovné a navyše krátke názvy) ap. Z toho sa ukazuje, že pri hodnotení názvov podnikov nemožno dôsledne aplikovať tie kritériá, ktoré sa používajú napr. pri hodnotení odborných termínov. Pomenovacia prax v tomto okruhu si vynucuje aj osobitné postupy, napr. tvorenie názvov z istých slabík alebo hlások viacslovného úradného názvu (porov. *Pojis — Poštová filatelistická služba, Rempo — Remeselnícke potreby* a i.).

Odpoveď na nadhodenú otázku možno sformulovať takto: Názov *Juhocukor* nie je utvorený v súlade so slovotvornými postupmi bežnými v spisovnej slovenčine; tolerovať ho môžeme len ako podnikový názov. So zreteľom na to, že naša verejnosť je citlivá na jazykové chyby, odporúčame, aby tvorcovia nových názvov vecí bežnej dennej potreby, ako aj tvorcovia podnikových názvov dbali na jazykovú správnosť ustaľovaných názvov. Istá atraktívnosť, ktorá sa pri názvoch podnikov toleruje, nesmie sa chápať ako úplná negácia ústrojných slov a bežných slovotvorných postupov.

I. Masár

OZNAM: Prémiu Slovenského literárneho fondu za spoločensky angažovanú tvorbu dostal J. Kačala za článok *Prečo sa treba učiť spisovný jazyk* (KS, *8,* 1974, s. 33—38). Ide o prémiu za prvý polrok 1974.

Oprava: Prosíme našich čitateľov, aby si v 5. čísle tohto ročníka na s. 164 opravili heslo *bite* na *byte.*

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 8, 1974, číslo 9. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v apríli 1974. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974

Cena Kčs 3,—